

XITOIY FRAZEOLOGIZMLARIDA MUQADDAS TOPONIMLAR FALSAFASI: «TOG‘» KONSEPTINING LINGVOMADANIY TAHLILI

Norbo'tayev Shahrux To'ra o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola Xitoy tilidagi frazeologik birliklar va paremiyalarda uchraydigan muqaddas tog‘ nomlarining lingvomadaniy tahliliga bag‘ishlangan. Tadqiqot markazida Tayshan (泰山), Kunlun (昆仑山) va Lushan (庐山) toponimlari ishtirokidagi chengyu (idioma) va iboralar turadi. Maqolada ushbu toponimlarning xitoy milliy dunyoqarashidagi falsafiy, diniy va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi kodeks sifatidagi roli ochib berilgan. Tahlil natijasida har bir tog‘ toponimi ma’lum bir konseptual maydon – barqarorlik (Tayshan), mifologik makon (Kunlun) va haqiqatni anglash (Lushan) bilan bog‘liqligi aniqlangan. Maqola Xitoy tilshunosligida toponimik frazeologizmlarni o‘rganuvchi tadqiqotchilar uchun ilmiy-metodik ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Xitoy tili, frazeologik birliklar, toponimlar, tog‘ konsepti, chengyu, lingvomadaniyat, Tayshan, Kunlun, Lushan.

ФИЛОСОФИЯ САКРАЛЬНЫХ ТОПОНИМОВ В КИТАЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ГОРА»

Аннотация. Данная статья посвящена лингвокультурологическому анализу сакральных названий гор, встречающихся во фразеологических единицах и паремиях китайского языка. В центре исследования находятся топонимы Тайшань (泰山), Куньлунь (昆仑山) и Лушань (庐山) и участвующие в их составе чэньюй (идиомы) и выражения. В статье раскрывается роль указанных топонимов как кодов, отражающих философские, религиозные и эстетические ценности китайского национального мировоззрения. В результате анализа выявлено, что каждый горный топоним связан с определённой концептуальной сферой – стабильностью (Тайшань), мифологическим пространством (Куньлунь) и постижением истины (Лушань). Статья представляет научно-методическую ценность для исследователей, изучающих топонимическую фразеологию китайского языка.

Ключевые слова: Китайский язык, фразеологические единицы, топонимы, концепт «гора», чэньюй, лингвокультурология, Тайшань, Куньлунь, Лушань.

THE PHILOSOPHY OF SACRED TOPONYMS IN CHINESE PHRASEOLOGY: LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT "MOUNTAIN"

Abstract. This article is devoted to the linguocultural analysis of sacred mountain names found in phraseological units and paremias of the Chinese language. The research focuses on the toponyms Taishan (泰山), Kunlun (昆仑山) and Lushan (庐山) and the chengyu (idioms) and expressions containing them. The article reveals the role of these toponyms as codes reflecting the philosophical, religious and aesthetic values of the Chinese national worldview. The analysis shows that each mountain toponym is associated with a specific conceptual field – stability (Taishan), mythological space (Kunlun) and comprehension of truth (Lushan). The article has scientific and methodological significance for researchers studying toponymic phraseology of the Chinese language.

Keywords: Chinese language, phraseological units, toponyms, mountain concept, chengyu, linguoculturology, Taishan, Kunlun, Lushan.

Xitoy tilshunosligida so‘nggi yillarda frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini o‘rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, toponimlar ishtirokidagi frazeologizmlar nafaqat til birligi, balki xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim manba sifatida e‘tirof etilmoqda. Xitoy madaniyatida tog‘lar alohida muqaddas maqomga ega bo‘lib, ular nafaqat geografik obyekt, balki falsafiy kategoriya, estetik ideal va diniy e‘tiqod markazi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolada Xitoy tilidagi chengyu (idioma) va barqaror iboralar tarkibida uchraydigan uchta muhim tog‘ toponimi – Tayshan (泰山), Kunlun (昆仑山) va Lushan (庐山) ning lingvomadaniy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – ushbu toponimlar orqali xitoyliklarning milliy tafakkuridagi fazoviy, falsafiy va aksiologik konseptlarni ochib berishdir.

Tayshan tog‘i Sharqiy Xitoyning Shandun provinsiyasida joylashgan bo‘lib, u Xitoyning beshta muqaddas tog‘i (五岳 – Wuyue) ichida eng hurmatlisidir. Qadimdan bu tog‘ imperatorlarning Osmon va Yerga qurbonlik keltirish marosimlari o‘tkaziladigan joy sifatida tanilgan. Ushbu geografik va tarixiy haqiqat Xitoy frazeologiyasida Tayshan toponimi bilan bog‘liq bir qancha barqaror iboralarning shakllanishiga asos bo‘lgan. "稳如泰山" (Wen ru Taishan – Tayshanday barqaror)** iborasi xitoy tilining eng mashhur toponimik frazeologizmlaridan biridir. Ushbu birlik biror narsaning o‘ta mustahkam, o‘zgarmas va ishonchli ekanligini ifodalaydi. «Wen» (稳) – barqaror, turg‘un, «ru» (如) – kabi, o‘xshash, «Taishan» esa tog‘ nomidir. Iboraning semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu yerda Tayshan tog‘i jismoniy barqarorlikning emas, balki metafizik darajadagi buzilmaslik va abadiylikning ramziga aylangan. Masalan: "他的地位稳如泰山" (Uning mavqei Tayshanday mustahkam). Ushbu gapda Tayshan toponimi siyosiy yoki ijtimoiy hokimiyatning mustahkamligini ifodalash uchun xizmat qiladi. Xitoy tarixida

imperatorlarning Tayshanda o'tkazilgan marosimlari ularning hokimiyatining qonuniyligi va mustahkamligini tasdiqlagan. Shu sababli, ushbu frazeologizm chuqur tarixiy-marosimiy asosga ega. "泰山压卵" (Taishan ya luan – Tayshan tuxumni ezadi)** iborasi esa kuchlilarning kuchsizlar ustidan mutlaq ustunligini ifodalaydi. Ushbu birlikda tog'ning og'irligi va ezuvchi kuchi tuxumning mo'rtligi bilan zidlanadi. Frazeologizmning kelib chiqishi qadimgi Xitoyning strategik va harbiy risolalariga borib taqaladi. Masalan: "他的军队如同泰山压卵" (Uning qo'shini xuddi Tayshan tuxumni ezgandek kuchli). Tayshan toponimining yana bir muhim xususiyati – uning o'lim va abadiylik bilan bog'liqligidir. "重于泰山" (Zhong yu Taishan – Tayshandan og'irroq) iborasi katta ahamiyatga ega bo'lgan narsa yoki biror ishning o'ta muhimligini bildirsa, "轻于鸿毛" (Qing yu hong mao – g'oz patidan yengilroq) iborasiga zid qo'yiladi. Xitoy tarixchisi Sima Tsyanning mashhur iborasi – "人固有一死，或重于泰山，或轻于鸿毛" (Odam albatta o'ladi, kimnidir o'limi Tayshandan og'irroq, kimnidir esa g'oz patidan yengilroq) – ushbu konseptning eng yorqin ifodasidir. Bu yerda Tayshan hayotiy qadriyatlar ierarxiasining eng yuqori nuqtasini belgilaydi.

Kunlun tog'lari Xitoy mifologiyasida alohida o'rin tutadi. G'arbiy Xitoyda, asosan Tibet platosi va Sintszyan chegaralarida joylashgan bu tog' tizmasi qadimgi xitoyliklar ongida "jannat maskani", "xudlar yurti" va "osmon bilan yer o'rtasidagi ko'prik" sifatida tasavvur qilingan. Daoist mifologiyasida Kunlun tog'larida o'lmaslik eliksiri (不死药 – busi yao) va "Shohona ona" (西王母 – Si Vanmu) istiqomat qiladi. Kunlun toponimi ishtirokidagi frazeologik birliklar nisbatan kam bo'lsa-da, ularning har biri chuqur mifologik va falsafiy mazmunga ega. "昆仑山上一棵草" (Kunlunshan shang yi ke cao – Kunlun tog'idagi bir picha o't) iborasi hayotning zaifligi va shu bilan birga uning o'ta og'ir sharoitlarda omon qolish qobiliyatini ifodalaydi. Kunlun tog'larining qahraton sovuqlari, balandligi va inson hayoti uchun qulay bo'lmagan muhiti ushbu metaforaning asosini tashkil qiladi. Iboraning ma'nosi shundaki, hatto eng qiyin, hatto dushman muhitda ham hayot o'z yo'lini topadi. Bu xitoyliklarning bardoshlilik va moslashuvchanlik falsafasining yorqin ifodasidir. Boshqa bir ibora – "昆仑玉碎" (Kunlun yu sui – Kunlun nefriti sinishi) – qimmatli narsaning yo'qolishi yoki nodir go'zallikning buzilishini anglatadi. Kunlun tog'lari qadimdan nefrit qazib olinadigan muqaddas hudud hisoblangan. Nefrit (yu – 玉) xitoy madaniyatida poklik, ezgulik va go'zallik ramzidir. Shu sababli, ushbu ibora nafaqat jismoniy sinish, balki axloqiy va estetik ideallarning buzilishini ham ifodalaydi. Kunlun toponimi xitoy adabiyotida ko'pincha "osmon poydevori" (天柱 – tianzhu) sifatida talqin qilinadi. Ba'zi frazeologizmlarda Kunlun osmon bilan yerni bog'lovchi mifologik o'q (axis mundi) rolini bajaradi. Masalan: "昆仑之巅" (Kunlun zhi dian – Kunlun cho'qqisi) iborasi eng yuksak nuqta, eng oliy daraja ma'nosini bildiradi.

Lushan tog'i Markaziy Xitoyning Tszyansi provinsiyasida joylashgan bo'lib, u o'zining go'zal manzaralari va buddist ziyoratgohlari bilan mashhur. Lushan ko'plab xitoy shoirlari

(ayniqsa, Tan sulolasi vakili Li Bo) she'rlarida madh etilgan. Ammo Lushan toponimi ishtirokidagi eng mashhur frazeologik birlik – bu "庐山真面目" (Lushan zhen mianmu – Lushan tog'ining asl qiyofasi) iborasidir. Ushbu ibora mashhur Xitoy shoiri Su Shining (苏轼) "Xilin devori" (题西林壁 – Ti Xilin bi) she'ridan olingan. She'rda shunday satrlar bor:

"横看成岭侧成峰，远近高低各不同。不识庐山真面目，只缘身在此山中。"

Tarjimasi:

"Yon tomondan tog' tizmasi, qirg'oq tomondan cho'qqi –
Uzoq-yaqin, baland-past – hamma joyda turlicha ko'rinish.
Lushan tog'ining asl qiyofasini bilmayman,
Chunki tog'ning o'zida turibman."

Ushbu she'riy obraz asosida shakllangan frazeologizm "Lushan zhen mianmu" biror narsa yoki hodisaning asl mohiyatini, haqiqiy holatini anglash qiyin yoki inkonsiz ekanligini ifodalaydi, ayniqsa, agar kuzatuvchi o'sha voqea ichida bo'lsa. Bu xitoy falsafasidagi "qarama-qarshiliklar birligi" (yin-yang) va "narsalarning ichki mohiyati bilan tashqi ko'rinishi o'rtasidagi farq" kabi muhim konseptlarni aks ettiradi. Misol: "我们要求看到事情的庐山真面目" (Biz ishning Lushandagi asl qiyofasini ko'rishimiz kerak) – ya'ni, biz voqeaning haqiqiy, soxtalashtirilmagan mohiyatini bilishimiz kerak. Lushan toponimi bilan bog'liq yana bir ibora – "庐山云雾" (Lushan yun wu – Lushan tumanlari). Lushan tog'i o'zining doimiy tumanlari bilan mashhur. Ushbu ibora biror narsaning noaniq, tushunarsiz yoki sirli ekanligini ifodalaydi. Tumanda ko'rinishni yo'qotgan sayyoh kabi, inson ham hayotning ba'zi jihatlarini to'liq anglay olmaydi. Yuqoridagi tahlil asosida Xitoy frazeologizmlarida tog' toponimlari bilan bog'liq bir qancha umumiy lingvomadaniy qonuniyatlarni aniqlash mumkin:

Xulosa

Ushbu maqolada Xitoy tilidagi muqaddas tog' nomlari – Tayshan, Kunlun va Lushan – ishtirokidagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili amalga oshirildi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: Xitoy frazeologizmlaridagi tog' toponimlari sof geografik belgidan tashqariga chiqib, milliy tafakkurning falsafiy, diniy va estetik kodekslari sifatida faoliyat yuritadi. Har bir tog' toponimi o'ziga xos konseptual maydon bilan bog'langan: Tayshan – barqarorlik, hokimiyat va qadriyatlar ierarxiyasi; Kunlun – mifologik makon, o'lmaslik va bardoshlilik; Lushan – haqiqatni anglash, narsalarning ichki mohiyati va noaniqlik. Ushbu frazeologik birliklar Xitoy xalqining tarixiy xotirasi, adabiy merosi va diniy e'tiqodlari bilan chambarchas bog'liq. Ularni to'g'ri talqin qilish xitoy madaniyatini chuqur bilishni talab qiladi. Xitoy toponimik frazeologizmlari o'zining obrazlilik, ixchamligi va falsafiy chuqurligi bilan ajralib turadi. Ular xitoy tilining milliy o'ziga xosligini namoyish etuvchi muhim lingvistik manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov, M. "O'zbek xalq maqollari". Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985.
2. Abdurahmonov, G'. "O'zbek tili frazeologiyasi". Toshkent: Fan, 1978.
3. Rahmatullayev, Sh. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati". Toshkent: O'qituvchi, 1978.
4. Yo'ldoshev, B. "Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari". Toshkent: Fan, 2005.
5. Karimov, S. "Til va madaniyat". Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
6. Vang L. (王力). "Zhongguo yuyanxue shi" (Xitoy tilshunosligi tarixi). Beijing: Zhonghua shuju, 2015.
7. Chjan Chjigun (张志公). "Hanyu chengyu yanjiu" (Xitoy frazeologizmlari tadqiqi). Shanghai: Shanghai jiaoyu chubanshe, 2017.